
АЙН РЕНД VS. М. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ: ДВІ РОСІЙСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗУМНОГО ЕГОЇЗМУ

УДК 101.1:17.035.1

Патлайчук О. В.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Досліджуються концепції розумного егоїзму, запропоновані російськими мислителями М. Г. Чернишевським та А. З. Розенбаум (Айн Ренд). Розглядаються їх спільні та відмінні риси.

Ключові слова: етика, розумний егоїзм, особистий інтерес, суспільний інтерес, Чернишевський, Айн Ренд.

Постановка проблеми. Термін "розумний егоїзм" в останні десятиліття вельми поширився на пострадянському просторі. Як характеристика певної філософсько-етичної позиції, він використовується в найрізноманітніших соціально-політичних і повсякденних ситуаціях. Так, наприклад, російський лікар-психотерапевт Н.Н. Наріцин обґрунтовує необхідність розумного егоїзму для поліпшення психічного стану людини при її контакті з навколишнім соціальним середовищем [8]. Правила поведінки людини в суспільстві формулює у своїй книзі "Карнегі по-російському, або Самовчитель розумного егоїста" А.М. Васютін [2]. Про необхідність узгодження задоволення особистих потреб сучасного роботодавця із суспільним благом говорить у статті "Розумний егоїзм роботодавця" Е. Майорова [6]. Про "правильний" егоїзм розмірковує в онлайн-курсі "Школа керування долею" психолог Г. Павленко [9]. Поради жінкам дає в замітці "Як правильно поводитися з чоловіком: принцип розумного егоїзму" сайт "InMoment" [3]. Ця тематика широко обговорюється у пресі, інтернет-виданнях, блогах. По ній проводяться конференції, семінари, навчальні курси.

У зв'язку з цим становить інтерес порівняльний аналіз двох відомих теорій розумного егоїзму, запропонованих у різні сторіччя представниками російської соціальної філософії.

Метою роботи є порівняльний аналіз концепцій розумного егоїзму, запропонованих російськими філософами М.Г. Чернишевським та А.З. Розенбаум (Айн Ренд).

Викладення основного матеріалу. Культовою фігурою історії революційної боротьби в Росії у другій половині XIX – на початку XX ст. був філософ-соціаліст, революціонер-демократ, публіцист і письменник Микола Гаврилович Чернишевський (1828–1889). Свої ідеали він у художній формі виклав у романі "Що робити?" (1863). Як відзначав у 1907 р. П.О. Кропоткін, "для російської молоді того часу вона [книга "Що робити?"] була свого роду одкровенням і перетворилася в програму, зробилася свого роду прапором" [4, с.306-307]. Дуже високу оцінку давав цій роботі В.І. Ленін. "Роман "Що робити?" мене усього глибоко переорав. Це річ, що дає заряд на все життя", писав він (цит. за [15]). Сучасники В.В. Маяковського згадували: "Однією з найближчих йому книг була "Що робити?" Чернишевського. Він постійно повертався до неї. Життя, описане в ній, перегукувалося з нашим. Маяковський як би радився з Чернишевським про свої особисті справи, знаходив у ньому підтримку. "Що робити?" була остання книга, яку він читав перед смертю" [1, с.240].

Етика Чернишевського ґрунтувалася на концепції "розумного егоїзму". Слід зазначити, що у своїх поглядах філософ дотримувався класичних положень цієї концепції, розроблених у XVIII ст. французьким мислителем К.А. Гельвецієм. Безсумнівним також представляється вплив на Чернишевського популярного в середині XIX ст. німецького філософа Л. Фейєрбаха.

Практичні висновки зі звичайного життєвого досвіду, говорив Чернишевський, зовсім суперечать стародавнім гіпотезам, які приписували людині безліч різних безкорисливих прагнень. Люди бачать з досвіду, що кожна людина думає тільки про саму себе, піклується про свої вигоди більше, ніж про чужі, майже завжди приносить вигоди, честь і життя інших у жертву своєму розрахунку. Для кожного є очевидним, що всі люди – егоїсти. Тому в практичних справах усі розважливі люди завжди керуються переконанням, що

егоїзм – єдине спонукання, що керує діями кожного, з ким мають вони справу [13, с.235].

Якбиця думка, писав Чернишевський, щодня підтверджувана досвідом кожного з нас, не мала проти себе досить великого числа інших життєвих фактів, вона звичайно, незабаром одержала би остаточну перемогу над гіпотезами, які стверджують, що егоїзм є тільки зіпсованість людини, а незіпсована людина керується спонуканнями, протилежними егоїзму: думає про благо інших, готова жертвувати собою для інших і т.д. Але от саме в тім і утруднення, що гіпотеза про безкорисливе прагнення людини служити чужому благу, спростовувана сотнями щоденних досвідів кожного, підтверджується досить численними фактами безкорисливості, самопожертви і т.д.

Ці явища є протилежними і їх важко підвести під один закон, відзначав філософ. Проте, у спонуканнях людини, як і у всіх сторонах її життя, немає двох різних або протилежних натур. Уся розмаїтість людських спонукань до дії походить з однієї і тієї ж натури, по тому саомуж закону. Зосередивши увагу на вчинках, які представляються альтруїстичними, можна прийти до несподіваних результатів: "Потрібно буває тільки вдивитися щільніше у вчинок або почуття, яке представляється безкорисливим, і ми побачимо, що в основі його все-таки лежить та ж думка про власну особисту користь, особисте задоволення, особисте благо, лежить почуття, що зветься егоїзмом. Дуже мало знайдеться випадків, коли ця основа сама не напрошувалася б на зауваження..." [13, с.236-237].

Розглянувши будь-який вчинок, писав Чернишевський, який полягає у приношенні жертви (нехай навіть свого життя) заради чого-небудь, можна переконатися, що його підставою служить особистий розрахунок або жагучий порив егоїзму. "Друг, що проводить цілі тижні поряд з ліжком хворого друга, робить пожертвування набагато важкіше, чим якбівіддавав йому усі свої гроші. Але чому він приносить таку велику жертву і на користь якого почуття він приносить її? Він приносить свій час, свою свободу в жертву своєму почуттю дружби, – помітимо ж, **своєму** почуттю; воно розвилось в ньому так сильно, що, задовольняючи його, він одержує більшу приємність, чим одержав би від

всяких інших задоволень і від самої свободи; а порушуючи його, залишаючи без задоволення, почував би більше неприємності, чим від стиснення себе у всіх інших потребах. Точно такими ж є випадки, коли людина відмовляється від усяких насолод і вигід для служіння науці чи якому-небудь переконанню" [13, с.238-239].

При уважному дослідженні спонукань, що керують людьми, відзначав філософ, виявляється, що всі дела, гарні і погані, шляхетні і низькі, геройські і легкодухі, відбуваються у всіх людях з одного джерела: людина робить так, як приємніше їй, керується розрахунком, який велить відмовлятися від меншої вигоди або меншого задоволення для одержання більшої вигоди, більшого задоволення. Цим, утім, різниця між гарними і поганими вчинками зовсім не зменшується: "Ми знаємо, що алмаз і вугілля – усі той самий чистий вуглець, але проте алмаз є алмаз, річ надзвичайно дорогоцінна, а вугілля – усе-таки вугілля" [13, с.239].

Різні люди у тому ж самому суспільстві, стверджував Чернишевський, називають добрими і гарними вчинки зовсім різні, навіть протилежні. Така ж різниця існує між поняттями про добро в різних суспільствах і в різні епохи в одному суспільстві. Однак при детальному розгляді вчинків, названих добрими, ми знаходимо, що в них в усіх є одна спільна риса: "Окрема людина називає добрими вчинками ті справи інших людей, які корисні для неї; у думці суспільства добром визнається те, що корисно для всього суспільства чи для більшості його членів; нарешті, люди взагалі, без розходження націй і станів, називають добром те, що корисно для людини взагалі" [13, с.240]. У тому випадку, якщо інтереси соціальних груп є протилежними, питання про характер вчинку вирішується дуже просто: загальнолюдський інтерес розташований вище вигід окремої нації, загальний інтерес цілої нації розташований вище вигід окремого стану, інтерес численного стану вище вигід нечисленного. Ця градація є усього лише застосуванням геометричної аксіоми – "ціле більше своєї частини" – до суспільних питань.

У романі "Що робити?" (1863) Чернишевський дав детальну характеристику свого морального ідеалу – "нових людей", прихильників теорії

розумного егоїзму. "Бачиш, [...] проникливий читач, – писав він, – які хитруни ті шляхетні люди, і як грає в них егоїзм: не так, як у тобі, государ мій, тому що задоволення знаходять вони не в тім, у чому ти, государ мій; вони, бачиш, вищу свою насолоду знаходять у тім, щоб люди, яких вони поважають, думали про них, як про шляхетних людей, і для цього, государ мій, вони клопочуть і придумують усякі штуки не менш ретельно, чим ти для своїх цілей, тільки цілі у вас різні, тому і штуки придумуються неоднакові тобою і ними: ти придумуєш погані, шкідливі для інших, а вони придумують чесні, корисні для інших" [14, с.274].

У 1905 р. в С.-Петербурзі в родині багатого торговця народилася Аліса Зіновіївна Розенбаум, яка згодом створювала свої праці під псевдонімом "Айн Ренд". Незгладимий слід у її свідомості залишили події 1917 р. та подальшої громадянської війни. У матеріальному плані родина втратила усе. Її батько "[...] став звичайним робітником, який боровся за шматок хліба на столі і за те, щоб врятувати родину від ненависних червоних" [5, с.455]. Наслідком цього стало різко негативне відношення Айн Ренд до будь-якої соціалістичної ідеології. "Ти повинен жити для інших", – це була одна із самих огидних концепцій, які вона коли-небудь чула. З тих пір вона присвятила своє життя доказу хибності цієї концепції", відзначають її біографи [5, с.456].

У 1924 р. Айн Ренд закінчила Ленінградський університет і на початку 1925 р. емігрувала в США. У 30-60-і роки вона займається літературною діяльністю, пише сценарії для голлівудських фільмів, короткі розповіді, п'єси. З кінця 50-х років і до самої смерті (1982 р.) активно популяризує свої політичні та філософські погляди.

Величезну популярність Айн Ренд приніс філософський роман "Атлант розправив плечі" (1957). У 1991 р. за результатами дослідження Бібліотеки Конгресу він був визнаний "найбільш впливовою книгою США після Біблії". Опитування агентства "Zogby International", проведене у листопаді 2008 р., показало, що роман прочитали 8,1 % дорослих американців, причому 15 % з них – люди з річним прибутком більше 100 тис. дол. [7, с.4]. В даний час щорічно у світі книги Айн Ренд видаються тиражем майже півмільйона

екземплярів (більша частина їх роздається безкоштовно). Сумарний тираж її видань перевищив 25 мільйонів. Вивченням і пропагандою творчості Айн Ренд в даний час займаються два дослідницьких інститути. Її дискусійні клуби існують у більшості коледжів Америки.

Необхідно відзначити, що на ідеях Айн Ренд виховується вже третє покоління ділової та політичної еліти США. Серед її шанувальників – експрезидент США Рональд Рейган, експрем'єр-міністр Великобританії Маргарет Тетчер, президент у 1987-2007 рр. Резервного банку США Ален Грінспен, Державний секретар США Хілларі Клінтон та багато інших.

Дискутуючи з Чернишевським, із творчістю якого вона була прекрасно знайома, Айн Ренд створила свою власну теорію розумного егоїзму. Для популяризації своїх поглядів і в протиставлення роману "Що робити?" і була написана робота "Атлант розправив плечі". Обидва романи мають багато спільних рис: головні герої зображені як ідеал "нової людини"; велика кількість філософських розмірковувань; важкий стиль викладення матеріалу; низька художня цінність.

Ні про який суспільний інтерес в теорії розумного егоїзму Айн Ренд мова вже не йде. Первинними є тільки особисті інтереси, вони ж і повинні бути для людини єдиними. Кожна жива людина, вважала філософ, – це самоціль, а не засіб для досягнення чийось цілей або чийогось блага. Отже, людина – кожна людина – призначена для самої себе. Вона не засіб для існування інших. Вона повинна жити для своєї власної користі, не жертвуючи себе іншим і не приносячи інших у жертву заради себе. Вона повинна трудитися заради свого особистого інтересу, прагнучи досягти свого власного щастя як єдину моральну мету свого життя. "Ваше життя належить Вам і благо полягає у тому, щоб прожити його" [10, с.1178].

На думку Айн Ренд, філософи минулого, які намагалися розробити розумний етичний кодекс, дали нам лише набір примх, будь то потакання примхам власним (етика Ніцше) або служіння чужим (етика Бентама, Мілля, Конта). Коли чиясь бажання (у тому числі соціальної групи, більшості і т.п.) має етичний пріоритет, а задоволення цього бажання є етичною

метою (приклад – "найвище щастя найбільшого числа людей"), людям залишається лише ненавидіти, боятися і знищувати один одного, оскільки їх бажання та інтереси неминуче зіштовхнуться.

Для досягнення свого щастя людині зовсім не обов'язково ущемляти особисті інтереси інших людей, стверджувала філософ. Моральне людоджерство альтруїстичних доктрин – у передумові, що для щастя однієї людини необхідне страждання іншої. Більшість наших сучасників, писала вона, вважають цю передумову істиною в останній інстанції. Коли хто-небудь говорить про право людини жити заради себе, заради своїх розумних інтересів, майже усі автоматично думають, що мова йде про право приносити інших у жертву. "На їхню думку, тяга калічити, поневолювати, грабувати чи вбивати інших входить у наші особисті інтереси, і ми, природно, повинні від них відмовитися. Думка про те, що інтереси ці можна задовольнити тільки тоді, коли є позбавлений жертвності зв'язок з іншими, ніколи не приходила в голову людинолюбним апостолам безкорисливості, які так палко прагнуть до загального братерства" [12, с.98].

"Розумний егоїзм", у трактуванні Айн Ренд, – це переслідування своїх особистих інтересів не на шкоду інтересам інших членів суспільства. Розумні люди не роблять як дикуни, що уявляють собі особисті інтереси лише як прагнення урвати шматок. Їхнє існування – це не хвилинне фізичне існування купи м'язів та інстинктів. Вони взаємодіють як торговці, які дають одне замість іншого. (Узагалі, принцип торгівлі – єдиний розумний етичний принцип для будь-яких людських відносин, особистих і суспільних, приватних і публічних, духовних і матеріальних. Це справедливий принцип, вважала філософ).

Для чого ж "розумним" людям необхідно враховувати інтереси інших членів суспільства? Може в цьому і полягає який-небудь "суспільний інтерес", проявляється яка-небудь турбота про цих членів суспільства? Нічого подібного. Айн Ренд чітко проясняє свою позицію: "Що таке людство взагалі? Коли ми вимовляємо ці слова, нам уявляється щось велике і значне. Але, фактично, це ті люди, з якими ми зустрічаємося в житті. Подивіться на них. [...] Адже навкруги

одні домогосподарки, що торгуються з продавцями, сопливі діти, що пишуть на тротуарах лайки, і п'яниці. Людей можна поважати, якщо вони здатні страждати. У цьому випадку в них зберігається людська гідність. Але ви спостерігали коли-небудь за людьми в момент веселощів? От коли виявляється вся їхня сутність. [...] Зверніть увагу, чим вони насолоджуються. Посидите з ними в пивних. Ось воно ваше "людство взагалі!" [11, с.321].

Необхідність "розумності" егоїзму пояснюється іншими факторами. Просто, існуючи у суспільстві, людина повинна підкорятися діючим у ньому певним правилам і нормам. Якщо вона для досягнення своїх **поточних** особистих цілей ці норми і правила буде порушувати, то буде цим суспільством покарана. А отже, для неї проблематичним стане виконання її **довгострокових** особистих інтересів. "Розумні" люди так не роблять. ("Нехай вона (людина – О.П.) оголосить [...] що завтра збере врожай, з'ївши увесь запас зерна сьогодні, і реальність зітре її в порошок, як вона і заслуговує" [10, с.1185].)

Висновки:

1. Теорія М.Г. Чернишевського є типовим класичним трактуванням розумного егоїзму, яке домінувало в європейському суспільстві з античних часів до перших десятиліть ХХ ст. Згідно з цим трактуванням, по-перше, розумний егоїзм необхідно відрізнити від звичайного людського егоїзму. По-друге, якщо звичайний егоїзм з етичної точки зору є річчю безумовно негативною (або, як мінімум, несхвалюваною), то вчинки, чинені відповідно до розумного егоїзму, є безумовно доброчесними. По-третє, зміст і етична цінність розумного егоїзму полягають у здійсненні вчинків, які приносять користь усьому суспільству.

2. Теорію Айн Ренд слід віднести до т.зв. "посткласичного" трактування, яке сформувалось у суспільстві в останні десятиліття під впливом ідей Ф. Ніцше. У цьому трактуванні "розумний егоїзм" мало чим відрізняється від звичайного егоїзму. Використання ж добавки "розумний" обумовлюється спробою відмежуватися від терміну, якому історично наданий різко негативний значеннєвий відтінок.

Література

1. Брик Л.Ю. Чужие стихи // В. Маяковский в воспоминаниях современников / Под ред. В.В. Григоренко. – М.: ГИХЛ, 1963. – С.230-265.
2. Васютин А.М. Карнеги по-русски, или Самоучитель разумного эгоиста. – М.: Феникс, 2005. – 320 с.
3. Как правильно вести себя с мужчиной: принцип разумного эгоизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inmoment.ru/beauty/love/behave-with-man.html>.
4. Кропоткин П.А. Идеалы и действительность в русской литературе. – СПб.: Изд-во Сабашниковых, 1907. – 420 с.
5. Ландром Дж. Эн Рэнд: макроориентированный интуитивист // Ландром Дж. Профили гениев. Тринадцать женщин, которые изменили мир. – Ростов-н/Д: Феникс, 1997. – С. 455-469.
6. Майорова Е. Разумный эгоизм работодателя // Управление персоналом. – 2009. – № 12. – С. 7-12.
7. Минаев С., Шкуренко О. Образ кризиса в нерусской литературе // Коммерсант-Власть. – 2008. – № 45 (798). – С. 3-4.
8. Нарисын Н.Н. Разумный эгоизм и альтруизм в разумных пределах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.naritsyn.ru/selfhelp/all/samopozn/egoizm.htm>.
9. Павленко Г. О "правильном эгоизме" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gennadij.pavlenko.name/best-love/pretext-yourself>.
10. Рэнд А. Атлант расправил плечи. – М.: Альпина Паблишерс, 2009. – 1364 с.
11. Рэнд А. Источник – М.: Альпина Паблишерс, 2011. – 800 с.
12. Рэнд А. Объективистская этика // Рэнд А. Апология капитализма. – М.: НЛО, 2003. – С. 73-104.
13. Чернышевский Н.Г. Антропологический принцип в философии // Чернышевский Н.Г. Избр. филос. сочинения в 4 т. – М.: Госполитиздат, 1951. – Т. 3. – С. 162-254.
14. Чернышевский Н.Г. Что делать? – М.: Дрофа, 2009. – 445 с.

15. *Что делать?* (роман) – Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

Patlaichuk O. V. Ayn Rand vs. M. Chernyshevsky: two russian concept of rational egoism.

The author explores the concept of rational egoism, proposed by russian thinkers N. Chernyshevsky and A. Rosenbaum (Ayn Rand). Their common and distinct features are examined.

Keywords: *ethics, rational egoism, self-interest, social interest, Chernyshevsky, Ayn Rand.*